

MAREK JAN OLBRYCHT

Uniwersytet Rzeszowski

Kolegium Nauk Humanistycznych

e-mail: molbrycht@ur.edu.pl

ORCID: 0000-0001-6709-752X

DOI: 10.34813/ptr3.2023.7

Prorocze sny, Kserkses i atak Persji na Grecję

Prophetic dreams, Xerxes, and Persia's invasion of Greece

Abstract. In the traditions of Ancient Western Asia, including Assyria and Babylonia (and perhaps Elam as well), dreams were treated as important points of reference for political decisions, and this was given expression in royal documents. Things were no different in the Persian Achaemenid Empire. Persian kings sought explanations from the priests called Magi about their dreams and extraordinary phenomena. Prophetic dreams concerning rulers appear repeatedly in Herodotus' Histories. This pertains to the dreams of the Median king Astyages (Hdt. 1.107.1; 1.108.1); Cyrus the Great (Hdt. 1.209–210), and Kambyzes (Hdt. 3.30; cf. 3.64.1; 3.65.2). Xerxes' third dream (7.19), the last of a series of three dreams that prompted the Great King to attack Greece, belongs to this group. In the account of Xerxes' preparations to invade Greece, persuasions to undertake the expedition from many quarters are depicted, but dreams play a key role (Hdt. 7.12–19). The speeches in the Persian council have all assumed that the invasion is a matter of choice for Xerxes. But the final decision to attack Greece comes from the dreams which are interpreted by the Magi. The visions mean that if Xerxes does not make his Greek campaign, he will be changing the *nomoi* of Persia, and thereby endangering his rule and empire. Abandoning the Greek campaign meant abandoning the *nomoi* of Persia. Herodotus takes advantage of the existence of the Magi to build his narrative, and places in the king's dreams the threads and motifs (olive wreath) that put together the particulars of his story. The role of the Magi as interpreters of royal dreams can be considered a tenable element in the historical narrative of Herodotus. The Magi are found in Greek sources as priests, experts in rituals, seers and dream interpreters.

Keywords: prophetic dreams, Persia, Xerxes, Herodotus, Persian priests (Magi), Greece.

W literaturze grecko-rzymskiej prorocze sny ukazywane są jako ważne elementy narracji: od Homera z jego słynnym snem Agamemnona (Il. 2.5–15), po *Sennik* (*Oneirokritika*) Artemidorosa (ok. 200 PC), opisujący i interpretujący około 1400 snów. Użycie snów jako istotnych komponentów historiografii starożytnej zostało zapożyczzone z epiki; antyczni historycy i biografowie potrafili tworzyć narracje, w których sny mogły naświetlić istotne aspekty opisywanych postaci, ludów, wierzeń i wielu zjawisk politycznych i kulturowych. W czasach nowożytnych sny opisywane w tradycji antycznej stały się obiektem licznych badań naukowych z zakresu psychologii i dyscyplin z pogranicza nauki (Miller, 1994).

Dzieje Herodota zawierają zarówno niezwykle cenne i wiarygodne treści historyczne, jak i fragmenty budzące dyskusje i kontrowersje (zob. Rollinger, 2003). Do tych ostatnich należą prorocze sny, wróżby i przepowiednie, często wplatane w opowieści autora z Halikarnasu. Są one przedmiotem sporów w nauce co do ich znaczenia w opisywanych wydarzeniach i zakresu fikcji literackiej stosowanej przez Herodota i jego źródła (Crahay, 1956; Evans, 1961; Frisch, 1968; Harrison, 2015). Obok snów w narrację Herodota są wbudowane fikcyjne mowy z elementami wiarygodnego przekazu historycznego. Takim elementem jest rozbudowana genealogia Kserksesa (Hdt. 7.11). Analogicznie jak mowy, sny w dziełach historycznych niejednokrotnie dają cenne informacje o autorze dzieła, jego informatorach i podejściu do opisywanych wydarzeń oraz o szerszym kontekście relacji. Miały one wzbogacić narrację i nadać jej wymiar wykraczający poza opisy zwykłych działań i ludzkich zachowań.

Różnice w opisie tych samych wydarzeń obrazuje porównanie dwóch autorów greckich z V wieku, Herodota i Thukydidesa: Wspominając o tyranie Aten Hipparchosie (5.55–56) Herodot opisuje jego zapowiadający śmierć sen w nocy przed zamordowaniem polityka. Opisując te same wydarzenia, ateński dziejopis Thukydides (*Wojna Peloponeska* 1.20; 6.53–60) wymienia prywatne i polityczne motywy zabójców, a także echo zabójstwa Hipparchosa w Atenach. Jednakże, inaczej niż Herodot, nie wplata snu do swoich relacji. To porównanie daje podstawę do traktowania snów z reguły jako fikcyjnych kompozycji autora.

W *Dziejach* Herodota wielokrotnie pojawiają się prorocze sny dotyczące władców i losów ich panowania (Bichler, 1985, s. 130–135; Evans, 1961). Dwa takie sny miał medyjski król Astyages, który miał widzieć w nich swoją córkę Mandane i zapowiedź narodzin jej syna, znanego potem jako Cyrus (Hdt. 1.107.1; 1.108.1). Kolejny sen miał Cyrus Wielki o Dariuszu (Hdt. 1.209–210), zaś Kambyzes śnił na temat rebelii „fałszywego” Smerdisa (Hdt. 3.30; cf. 3.64.1; 3.65.2). Do tej grupy należy III sen Kserksesa (486–465 AC), ostatni z cyklu trzech snów, które skłoniły Wielkiego Króla do ataku na Grecję (Hdt. 7.19). Ten właśnie sen jest analizowany w niniejszym artykule.

W 490 r. Dariusz I wysłał do Grecji europejskiej armię, która odniosła pewne sukcesy, ale ostatecznie została pokonana pod Maratonem. Kserkses I odziedziczył po swym ojcu plany wojny z Grekami europejskimi. Herodot w VII księdze *Dziejów* naświetla okoliczności podjęcia na dworze perskim decyzji o wyprawie na Grecję, wplatając w relację widzenia senne. W opisie przygotowań Kserksesa do inwazji na Grecję ukazane są namowy z wielu stron do podjęcia wyprawy, ale kluczową

rolę odgrywają sny (Hdt. 7.12–19). Wedle Herodota Kserkses był naciskany przez greckich Aleuadów i Peisistratydów do interwencji w Grecji. Między innymi dzięki naleganiom ambitnego wodza i dostojnika Mardoniosa, który chciał zostać satrapą Grecji, Kserkses postanowił wyruszyć na wojnę¹.

Warto zatrzymać się tutaj na argumentach Mardoniosa (Hdt. 7.5) który dowodził, że Ateńczycy nie mogą pozostać bezkarni „za wszystkie krzywdy, które wyrządzili Persji.” Inwazja na Grecję miała być odwetem za udział Ateńczyków w buncie Jonów. Mardonios wskazał też na urodzajność Europy². Podczas narady Wielki Król prezentuje zamiary podbicia Aten i ziem greckich (Hdt. 7.8), ukazane w formie mowy. Mianowicie Kserkses podkreśla, że nie wprowadza nowego zwyczaju (*νόμος/nomos*), lecz dostosowuje się do dziedzictwa Cyrusa, w którym podboje i hegemonia Persów są rzeczą naturalną³. Powtarza argumenty Mardoniosa – że należy pomścić spalenie Sardes przez Greków oraz pomścić klęskę pod Maratonem. Wskazuje też na urodzajność Grecji. Pojawia się tutaj termin *nomos*, oznaczający zwyczaj i prawo jednocześnie. Zwyczaje Persów (*nomoi*) są opisane przez Herodota w księdze I (1.131–40; zob. Rollinger, 2003). Termin *nomos* jest kluczowy dla zrozumienia relacji Herodota na temat snów Kserksesa związanych z jego przygotowaniami do wojny z Grekami. Udział Aten w spaleniu świątyń w Sardes był z punktu widzenia Persów niedopuszczalną ingerencją i agresją. Ten akt nie mógł pozostać bez odwetu i kary w ramach zwyczajów (*nomoi*) Persów. Argumenty Mardoniosa, powtórzone przez Kserksesa, należy widzieć właśnie w tym kontekście.

Plan Kserksesa poparł Mardonios wskazując znowu na konieczność ukarania Greków za ich atak na Sardes i umieszczając to na tle perskiej dominacji w ówczesnym świecie (Hdt. 7.9). Inny dostojnik, Artabanos, syn Hystaspesa i brat Dariusza I, ostrzegł Kserksesa, mówiąc o niebezpieczeństwach na lądzie i morzu (Hdt. 7.10; zob. 7.46–52). Mowa Artabanosa spotkała się z ostrą ripostą Wielkiego Króla (Hdt. 7.11). Kserkses przejął się wystąpieniem Artabanosa i skłaniał się nawet do porzucenia planów wojny.

[Jednak] ujrzał w nocy, jak opowiadają Persowie, taką marę senną. Zdawało mu się, że wielki i kształtny mąż przystąpił doń i rzekł: Zmieniasz zatem, Persie, swój plan, tak że nie powiedzisz wojska przeciw Helladzie, chociaż już nakazałeś je Persom gromadzić? Nie czynisz dobrze, zmieniając postanowienie, nikt też z tobą się nie zgodzi; raczej tę obierz drogę, na którą zdecydowałeś się za dnia. (Hdt. 7.12)

¹ Przekaz Herodota na temat debat Persów i decyzji o podjęciu wojny przeciwko Grekom europejskim analizują i komentują Van Ophuijsen i Stork, 1999; Harrison, 2015.

² Hdt. 7.5.2–3: δέσποτα, οὐκ οἰκός ἐστι Ἀθηναίους ἐργασαμένους πολλὰ δὴ κακὰ Πέρσας μὴ οὐ δοῦναι δίκην τῶν ἐποίησαν. ἀλλ' εἰ τὸ μὲν νῦν ταῦτα πρήσσοις τὰ περ ἐν χερσὶ ἔχεις: ἡμερώσας δὲ Αἴγυπτον τὴν ἐξυβρίσασαν στρατηλάττει ἐπὶ τὰς Ἀθήνας, ἵνα λόγος τέ σε ἔχη πρὸς ἀνθρώπων ἀγαθός, καὶ τις ὕστερον φυλάσσηται ἐπὶ γῆν τὴν σὴν στρατεύεσθαι. οὗτος μὲν οἱ ὁ λόγος ἦν τιμωρός: τοῦδε δὲ τοῦ λόγου παρενθήκη ποιείσκειτο τήνδε, ὡς ἡ Εὐρώπη περικαλλὴς εἴη χώρα, καὶ δένδρεα παντοῖα φέρει τὰ ἡμέρα, ἀρετὴν τε ἄκρη, βασιλεί τε μούνη θνητῶν ἀξίη ἐκτῆσθαι.

³ Hdt. 7.8A: ἄνδρες Πέρσαι, οὐτ' αὐτὸς κατηγοῖσμαι νόμον τόνδε ἐν ὑμῖν τιθεῖς, παραδεξάμενός τε αὐτῶ χρήσομαι. ὡς γὰρ ἐγὼ πυνθάνομαι τῶν πρεσβυτέρων, οὐδαμὰ κω ἤτρεμίσαμεν, ἐπεὶτε παρελάβομεν τὴν ἡγεμονίην τήνδε παρὰ Μήδων, Κύρου κατελόντος Ἀστυάγαι: ἀλλὰ θεός τε οὕτω ἄγει καὶ αὐτοῖσι ἡμῖν πολλὰ ἐπέουσι συμφέρεται ἐπὶ τὸ ἄμεινον.

Z nastaniem dnia Wielki Król zwołał naradę i ogłosił, że porzucił zamiar wydania wojny Helladzie. Persowie słysząc to, uradowani złożyli mu hołd (Hdt. 7.13). Następnej nocy jednak Kserkses miał kolejny sen. Z ust zjawy znanej mu już pod postacią rosnącego mężczyzny usłyszał słowa: „Wiedz zatem dobrze, że jeżeli zaraz nie wypraszysz się na wojnę, wyniknie co następuje: Jak w krótkim czasie stałeś się wielkim i potężnym, tak i nikiemny znowu rychło będziesz” (Hdt. 7.14).

Niepewny swych racji Kserkses nakazał Artabanosowi, aby ten przebrał się za króla i spał w łożu królewskim.

[Dostojnik] przywdział szatę Kserksesa i zasiadł na królewskim tronie; a kiedy następnie udał się na spoczynek, przysłała doń we śnie ta sama mara senna, która także Kserksesa nawiedzała, stanęła u głowy Artabanosa i tak rzekła: „Ty więc jesteś tym, który wstrzymuje Kserksesa od wyprawy przeciw Helladzie, zaprawdę z troski o niego? Ale ani w przyszłości, ani już teraz nie ujdzie ci to bezkarnie, że próbujesz odwrócić przeznaczenie. Jaka zaś Kserksesa czeka kara za nieposłuszeństwo, to jemu samemu objawiono”. (Hdt. 7.17)

Artabanos miał rozmawiać potem z Kserksesem. Wspomnił przy tym nieudane wyprawy perskie – inwazję Cyrusa przeciw Massagetom, Kambyzesa przeciw Etiopom, a nadto Dariusza przeciw Scytom. Artabanos pod wpływem widzenia oznajmiał ostatecznie: „Skoro jednak boska działa tu siła i Hellenom grozi, jak się zdaje, zagłada z woli bóstwa, więc i ja nawracam się i zmieniam zdanie, ty zaś obwieść Persom boski ten nakaz i rozkaż im w sprawie zbrojeń trzymać się tego, coś im wpierw zapowiedział” (Hdt. 7.18).

Po dwóch snach Kserksesa i jednym Artabanosa następuje III sen Wielkiego Króla, który wymaga szczególnej uwagi. Kserkses w dwóch snach i Artabanos w jednym mieli wizję rosnącego mężczyzny, który nakłaniał ich do wojny. III sen Kserksesa nie mówi już o mężu, lecz opisuje gałązki oliwne. We śnie zdawało się Kserksesowi, że jest uwieczony gałązką oliwną, „a wychodzące z tej oliwki pędy ogarnęły całą ziemię, potem zaś nałożony na głowę wieniec zniknął” (7.19.1)⁴. Kluczowa jest uwaga o magach, którzy, dowiedziawszy się o śnie, „wyjaśnili, że odnosi się on do całej ziemi i że wszyscy ludzie będą Kserksesowi służyć” (7.19.2). Dalej Herodot podaje konkretne szczegóły dotyczące przygotowań do wyprawy. Kserkses bowiem, „odkąd zajął Egipt, przez cztery pełne lata szykował wojsko i to, co dla wojska było potrzebne, a w ciągu piątego roku wyruszył w pole z potężnym zastępem ludu” (Hdt. 7.20).

W III śnie Kserksesa kluczową rolę odgrywa motyw gałązek oliwnych, które mogły być uważane za symbol Aten. Herodot (8.54–5) wspomina, że kiedy Kserkses zajął i spalił ateński akropol, wysłał posłańca, aby doniósł o tym Artabanosowi, który był w tym czasie regentem Persji pod nieobecność władcy (Hdt. 7.53). Properscy Ateńczycy mieli złożyć ofiary na Akropolu i ujrzeli wtedy pęd drzewa oliwnego, który wyrastał ze zgłiszcz świątynnych po spaleniu akropolu przez Persów. Jest to nawią-

⁴ ὀριμμένω δὲ Ξέρξης στρατηλατέειν μετὰ ταῦτα Τρίτη ὄψις ἐν τῷ ὕπνῳ ἐγένετο, τὴν οἱ Μάγοι ἔκριναν ἀκούσαντες φέρειν τε ἐπὶ πᾶσαν γῆν δουλεύειν τέ οἱ πάντας ἀνθρώπους. ἡ δὲ ὄψις ἦν ἡδε: ἐδόκεε ὁ Ξέρξης ἐστεφανῶσθαι ἐλαίης θαλλῶ, ἀπὸ δὲ τῆς ἐλαίης τοὺς κλάδους γῆν πᾶσαν ἐπιχεῖν, μετὰ δὲ ἀφανισθῆναι περὶ τῆ κεφαλῆ κείμενον τὸν στέφανον. Κρινάντων δὲ ταῦτα τῶν Μάγων, Περσέων τε τῶν συλλεχθέντων αὐτίκα πᾶς ἀνὴρ ἐς τὴν ἀρχὴν ἑωυτοῦ ἀπελάσας εἶχε προθυμίην πᾶσαν ἐπὶ τοῖσι εἰρημένοισι, θέλων αὐτὸς ἕκαστος τὰ προκείμενα δῶρα λαβεῖν, καὶ Ξέρξης τοῦ στρατοῦ οὕτω ἐπάγεσιν ποιεῖται, χώρον πάντα ἐρευνῶν τῆς ἠπείρου.

zanie do pędów oliwki ze snu w akapicie 7.19. Jednakże główne znaczenie gałązek oliwnych w opowieści Herodota jest inne niż tylko nawiązanie do Aten. Gałązki te bowiem tworzą wieniec który pojawia się krótko na głowie Kserksesa i znika. W istocie III sen Kserksesa stanowił w intencji Herodota aluzję do powszechnego panowania nad wszystkimi krajami w zasięgu polityki perskiej⁵. Po tym jak wieniec oliwny zniknął z głowy Kserksesa, pojawił się on w relacji Herodota na głowach wodzów z antyperskiej koalicji (8.121–125). Wieńce takie otrzymali Spartanin Eurybiades oraz Ateńczyk Themistokles. Ostatecznie w opowieści Herodota to zwycięzcy wodzowie Hellenów są zwieńczeni wieńcami oliwnymi. I to zwieńczenie jest też wyraźnym nawiązaniem do III snu Kserksesa. Trzeba zatem uznać, że w relacji Herodota wieniec oliwny pojawia się jako metafora płonnych nadziei Kserksesa na triumf nad Grecją.

Motyw wieńca oliwnego nie ma pochodzenia perskiego, lecz jest konstruktem greckim⁶. Krytycy Herodota uważają, że skoro sny Kserksesa są fikcyjnymi elementami w narracji, to wyklucza to w ich przypadku zastosowanie perskich źródeł (zob. Fehling 1971, s. 146–147)⁷. Ale kwestia ta nie jest tak jednoznaczna. Należy zauważyć bardzo istotną rolę magów perskich jako interpretatorów snów i w wielu innych funkcjach w epoce Achemenidów (550–330 AC; de Jong, 1997, s. 396–397; Olbrycht i in., 2010, s. 87–88, s. 112–115). Wielu pisarzy antycznych wymienia magów jako wróżbiarzy i przepowiadających wydarzenia (Diogenes Laertius, *Vitae* 1.6–9; Hdt. 1.108). Wymienia się różne rodzaje wróżbiarstwa, m.in. z ognia (Agathias, *Hist.* 2.25) lub wedle znaków z ciał, wody i naczyń (Strab. 16.2.39). Grecki historyk Deinon z IV wieku BC opowiada, że magowie (medycy i w domyśle także perscy) oraz Scytowie lubili wróżyć z gałęzi tamaryszku (*Scholia in Nicandri Theriaca* 613).

Dla niniejszych rozważań najbardziej istotne są interpretatorzy snów. Poza Herodotem Ktesias opisuje sen matki Cyrusa zinterpretowany przez Babilończyków jako zapowiedź władzy nad Azją (F8d*/9 Lenfant: Nikolaos z Damaszku, *FGrH* 90 F66). Rzymski autor Cyceron, powołując się na Deinona (Lenfant, 2004), opisuje sen Cyrusa, a w nim wizję Słońca u stóp króla (*De Divinatione* 1.23.46). Cyrus próbował pochwycić słońce trzykrotnie, ale bez skutku, aż słońce oddaliło się. Wezwani magowie zinterpretowali sen jako zapowiedź 30 lat panowania. Symbol słońca pojawia się w kilku opisach wierzeń Persów (Jacobs, 1991). Interesująca analogia pojawia się

⁵ Motyw rośliny obejmującej wielkie połacie Azji występuje w drugim śnie Astyagesa, króla Medii, w relacji Herodota (1.108.1). Z łona córki Astyagesa wyrasta winorośl, która obejmuje całą Azję. Użyto tam tego samego terminu ἐπισχεῖν co we frazie z 7.19.1: γῆν πᾶσαν ἐπισχεῖν.

⁶ Köhnken 1988, 36: „Die erwähnten beiden Parallelen machen deutlich, daß der Olivenkranz im Traum des Perserkönigs weder persisch ist, noch mit dem Ölbaum auf der Akropolis etwas zu tun hat, wie schon das Fehlen jeder Spezifizierung hätte zeigen können. Er muß vielmehr als ein vom olympischen Siegeskranz abgeleitetes allgemeines Überlegenheitssymbol verstanden werden”. Warto tutaj dodać, że gałązki oliwne były w kręgu biblijnym symbolem boskiej opieki (Ps 52.10; Za 4.12, 14). Poza światem greckim, motyw gałązki oliwnej typowy był dla kultur Syrii i Palestyny, gdzie uprawiano drzewa oliwne na dużą skalę.

⁷ Bichler (1985, s. 143) zauważa, że: „Schon die bisherige Analyse spricht m. E. dafür, daß nicht nur die Ausarbeitung der Geschichte ganz und gar zu griechischem Denken (paßt). Die ganze Geschichte ist griechisch, ist wohl eine Schöpfung Herodots selbst. Zu sehr ist sie seiner Gedankenwelt verpflichtet, zu sehr von Redesehen und Details beherrscht, die seine gestaltende Hand verraten. Besonders schwer wiegt die enge Verbundenheit von Xerxes' Traumerprobung mit der Orakelerprobung des Aristodikos und mit anderen Geschichten in seinem Werk”.

w *Aweście*; władca Franghrasyan próbuje tam trzykrotnie pochwycić blask królewski, ale to się nie udaje (Yašt 19.56–64). Nie jest wykluczone że słońce u Deinona symbolizuje koncept Chwały Królewskiej (*xvarenah*). Jacobs (1991) opowiada się przeciwko temu. U Herodota magowie (Hdt. 7.37) interpretują z woli Kserksesa zaćmienie słońca podczas marszu wielkiej armii na Grecję. Sen Cyrusa opisany przez Deinona był niewątpliwie elementem oficjalnego przekazu ze strony władcy Persji, w którego kształtowaniu kluczową rolę odgrywali magowie.

Herodot w opisie I snu Kserksesa implikuje, że źródłem jego informacji o śnie byli Persowie (7.12.1: *ὡς λέγεται ὑπὸ Περσέων*). U Herodota grupa magów jest wielokrotnie przedstawiana jako interpretatorzy królewskich snów, zwłaszcza u Medów (1.107–8; 1.128; 1.120; zob. Boyce, 1982, s. 67). Na dworze Kserksesa (7.19) magowie są również wezwani do interpretowania snów, i to ich wpływ miał sprawić, że Kserkses ruszył na wojnę w Grecji. Zatem Herodot niewątpliwie miał informacje o magach perskich objaśniających sny, które to przekazy należy uznać za wiarygodne. Nie tylko w opisach Herodota, ale i w innych przekazach grecko-rzymskich perscy kapłani-magowie występują jako interpretatorzy snów i omenów (de Jong, 1997, s. 396–397).

Sny odgrywały istotną rolę w tradycji zaratusztriańskiej. W archaicznych hymnach, zwanych Gathy, Zaratusztra wskazuje na dwa rodzaje snów (Yasna 30.3). Chodzi o wizje dobrych i złych duchów (Stausberg, 2002, s. 93). Późne tradycje zaratusztrian przypisywały prorocze sny Zaratusztrze (*Wizīdagīha* i *Zādspram* 20.3–4). W snach pojawiały się demoniczne wizje zła (Yašt 13.104). Zatem zaratusztrianie uznawali, i to wcześniej, w epoce achemenidzkiej, że w snach mogły ukazywać się złe i dobre duchy, zaś wizje mogły być fałszywe lub prawdziwe. Aby je odróżnić, konieczna była konsultacja u magów. I magowie w takiej funkcji pojawiają się w przekazach grecko-rzymskich opisujących Persję, w tym u Herodota.

Można uznać w takim razie za pewne, że królowie perscy szukali u magów objaśnień na temat swoich snów i zjawisk nadzwyczajnych. W tradycji Orientu, w tym Asyrii i Babilonii (a może i w Elamie), sny traktowano jako istotne punkty odniesienia dla decyzji politycznych i dawano temu wyraz w dokumentach królewskich (Oppenheim, 1956; Zomer, 2020). Nie inaczej było w perskim państwie Achemenidów. Herodot wykorzystał istnienie magów interpretatorów do budowy swojej narracji, i w snach króla umieścił wątki i motywy spajające wątki swojej opowieści.

W opisach Persji u Herodota kluczową rolę odgrywają *nomoi*, czyli zwyczaje Persów. Nakazem wynikającym z jednego z takich zwyczajów była konieczność pomszczenia i ukarania Greków za atak na perskie Sardes za czasów Dariusza I. Brak kary dla Aten naruszał perską dominację w ówczesnym świecie. Ten argument pojawia się w mowach Mardoniosa i Kserksesa. W opisie Herodota dramat Kserksesa polega na tym, że jest on zmuszony do inwazji na Grecję z powodu owego nakazu, mimo że są silne głosy przeciwne, które uosabia Artabanos. Ostatecznie w narracji Herodota to III sen przekonał Wielkiego Króla do inwazji i do wypełnienia nakazu *nomosu* w sposób taki, jak to rozumiał władca. Herodot ukazał w swej narracji planowane ukaranie Aten i podbój Grecji jako akty konieczne do tego, aby być w zgodzie ze zwyczajami perskimi i rzekomym nakazem boskich sił. Jednak ostatecznie Kserkses przegrywa.

Treść snów Kserksesa jest w zasadzie kompozycją Herodota, która wykazuje silne podobieństwa do snów Astyagesa w księdze I, do snu Agamemnona w *Iliadzie* oraz do snów w Persach Aischylosa, gdzie łączą się boskie interwencje i wizje przyszłości (Pers. 742). Analiza snów w opisach u Herodota jest kluczowa dla zrozumienia charakteru jego dzieła i dla jego fundamentalnego konceptu pojmowania jego badań historycznych (Bichler, 1985, s. 145). Mimo że sny Kserksesa są kompozycjami Herodota, to zawierają elementy prawdziwe. Herodot powołuje się na frazę λέγειν τα λεγόμενα jako swoją dewizę, ale w istocie jego dzieło zawiera liczne dodatkowe elementy narracyjne.

Literatura

- Bichler, R. (1985). Die 'Reichsträume' bei Herodot. Eine Studie zu Herodots schöpferischer Leistung und ihre quellenkritische Konsequenz. *Chiron*, 15, 125–147.
- Boyce, M. (1982). *A History of Zoroastrianism*. Vol. II: Under the Achaemenians. Brill.
- Crahay, R. (1956). *La littérature oraculaire chez Hérodote*. Les Belles Lettres.
- de Jong, A. (1997). *Traditions of the Magi: Zoroastrianism in Greek and Latin literature*. Brill.
- Evans, J. A. S. (1961). The Dream of Xerxes and the „Nomoi” of the Persians. *Classical Journal*, 57, 109–11.
- Frisch, P. (1968). *Die Träume bei Herodot*. Hain.
- Harrison, T. (2015). Herodotus on the Character of Persian Imperialism (7.5–11). W: A. Fitzpatrick-McKinley (Ed.), *Assessing Biblical and Classical Sources for the Reconstruction of Persian Influence. History and Culture* (s. 9–48). Harrassowitz Verlag.
- Jacobs, B. (1991). Der Sonnengott im Pantheon der Achämeniden. W: J. Kellens (Ed.), *La religion iranienne à l'époque achéménide*. Ghent.
- Köhnken, A. (1988). Der dritte Traum des Xerxes bei Herodot. *Hermes*, 116(1), 24–40.
- Lenfant, D. (2004). *Ctésias de Cnide*. Les Belles Lettres.
- Miller, P. C. (1994). *Dreams in Late Antiquity: Studies in the Imagination of a Culture*. Princeton University Press.
- Olbrycht, M. J., Hauziński, J., Smurzyński, M., Krasnowolska, A., Balczyński, P. (2010). *Historia Iranu*. Ossolineum.
- Oppenheim, A. L. (1956). The interpretation of dreams in the Ancient Near East. With a Translation of an Assyrian Dream-book. *Transactions of the American Philosophical Society*, 46(3), 179–373.
- Rollinger, R. (2003). Herodotus. In: *Encyclopedia Iranica Online*. www.iranicaonline.org/articles/herodotus
- Stausberg, M. (2002). *Die Religion Zarathushtras*. Kohlhammer.
- Van Ophuijsen, J. M., Stork, P. (1999). *Linguistics into Interpretation: Speeches of War in Herodotus VII 5 & 8–18* (Mnemosyne Supplementum 195). Brill.
- Zomer, E. (2020). New nightmares from Babylonia: BM 38553. *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale*, 114, 179–188. <https://doi.org/10.3917/assy.114.0179>